

Олена ТИХОНЮК

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИТИНАНКИ УКРАЇНСЬКИХ ПРОФЕСІЙНИХ МИТЦІВ

У статті висвітлено функціональні, стилістичні, технічні особливості української витинанки, виконані професійними художниками. Проведено аналіз пластичних трансформацій витинаних творів, пов'язаних з діяльністю дипломованих митців. Визначено ознаки «професійної витинанки».

Ключові слова: витинанка, художні особливості, функція, стилістика, техніка.

В останній третині ХХ ст. техніка витинання знайшла своє застосування у творчих пошуках професійних художників. Витинанка розвивається як сучасне переосмислення мистецької традиції, набуває ознак станкової графіки, зберігаючи при цьому глибинну етнічну сутність. Вона є своєрідним полігоном для дослідження різних методів формотворення, що включає експериментування з технікою, композицією, стилістикою; комбінування з іншими художніми техніками.

Метою статті є висвітлення художніх особливостей сучасної витинанки, а також аналіз пластичних трансформацій витинаних творів, виконаних професійними художниками.

Визначаючи окреслений напрямок дослідження, було використано систематизацію Михайла Станкевича відносно витинанки 80-х років, а саме: 1) витинанка народних майстрів; 2) самодіяльних витинанкарів; 3) творчість професійних майстрів [3]. Аналогічну систематизацію сучасної витинанки подає польський мистецтвознавець Александр Блаховський [6]. Слід зауважити, що термін «професійна витинанка» стосується творчості дипломованих митців, які мають середню чи вищу художню освіту, а також окремих народних майстрів, що досягли досконалості у цьому виді творчості та спричинились до його розвитку шляхом дослідницької, організаторської, публіцистичної діяльності.

Аналізуючи художньо-образні особливості народних витинанок початку ХХ ст., М. Станкевич пише: «...Орнаментальний декор переважав над сюжетно-тематичними зображеннями. Організація його елементів і мотивів ґрунтувалася на засадах орнаментальної композиції, визначальними були ритм і симетрія — важливі фактори краси» [3, с. 32]. У більш пізній період (60—70-ті роки ХХ ст.) автор зауважує стилістичні та композиційні новації у творчості аматорів [3, с. 106, 112] і професійних художників [3, с. 112]. Починаючи з 1980-х рр. продовжувались трансформаційні процеси, зумовлені діяльністю як самодіяльних, так і професійних майстрів. На сьогодні ми можемо констатувати зникнення деяких традиційних композиційних структур і виникнення нових.

Традиційно витинанка в Україні була частиною хатнього декору. Її генеза й формотворення пов'язані з навколишнім середовищем [3, с. 21]. Безсумнівно є вплив на її стилістику інших видів народного мистецтва, чим пояснюються суттєві регіональні відмінності. Здебільшого витинанка була розрахо-

Леоніла Стебловська. Зірниця. Папір, акварель, витинання, 42 x 30, м. Київ, 1993, власність автора

Василь Корчинський. Сузір'я бика. Папір, витинання, 42 x 62, м. Київ, 2004, власність автора

вана на сприйняття в просторі. Витяті з паперу елементи наклеювали безпосередньо на стіни, піч, сволок, або у вигляді ажурних фіранок декорували вікна та полиці — відголос цієї традиції ми дотепер можемо спостерігати у вигляді паперових сніжинок, що з'являються в громадських приміщеннях і оселях щозими [3, с. 80]. Цим можна також пояснити простоту витятих елементів. Потреба в експонуванні вилучила витинанку з природного оточення й обмежила площиною фону. Вона стала самостійною

мистецькою одиницею, з подальшою потребою у сконцентрованому спогляданні. Тепер вона мусіла підпорядкуватись тим композиційним законам, яким підлягає будь-який твір, розміщений на аркуші паперу. Більше того, кожна окрема композиція, переставши бути частиною системи хатнього декору, мусіла нести до глядача власне естетичне й змістове навантаження [3, с. 80].

Як уже було сказано, новим етапом розвитку витинанки стала функціональна зміна, а саме витинання суто експозиційного призначення. Це безумовно спричинило до художніх видозмін. Зокрема, нові пластичні рішення зумовила потреба в оформленні витинанок (фон, рамка, скло). Така подача вже не вимагала лаконізму й монументальності форми, узгодженої з інтер'єром, адже наклеєне на цупкий фоновий аркуш зображення давало змогу вирізати найтонші лінії чи з'єднувати окремі елементи умовно тонким «перешийком». Також відпала потреба у монументальному вирізуванні з цілого аркуша паперу — тепер композицію можна було скласти з окремих елементів. Ці риси ми нерідко зустрічаємо у народних витинанках, де фон виступав як окрема складова. Зокрема, це накладні паперові прикраси Прикарпаття та складені подніпровські витинанки [3, с. 30, 31].

Попри те, суто експозиційне призначення витинанки наклало й свої обмеження. Це стосується такої особливості витинанки, як ажурність, коли паперові прикраси з витятим на них декором були розраховані на сприйняття без фону, на просвіт (на вікнах, полицях тощо). Поступово зникають такі типи витинанки, як «фіранки», «рушники», фризіві орнаменти. У творчості народних майстрів ми ще зустрічаємо «фіранки» приблизно до кінця 1970-х років, але це явище — швидше данина традиції, ніж мистецький самовираз [3, с. 92]. Більше того, витинанки, наклеєні на фон, здебільшого втрачали свої художні якості.

Серед професійних митців поодинокі спроби експонування витинанок без фону спостерігаємо з початку ХХІ століття. Однак вдалим використанням ажурності витинанки в просторі можна назвати лиш окремі мистецькі об'єкти, зокрема О. Турянської.

З діяльністю професійних художників пов'язані пластичні трансформації у витинанці. В історії українського декоративного мистецтва відомі приклади популяризації та впливу народних традицій, що було

зумовлено «поповненням» міських майстрів вихідцями з сільських місцевостей [5, с. 49]. Аналогічні до цього процеси відбувались і впродовж ХХ ст. та відобразились в окремих випадках на стилістиці витинанки. У цьому контексті ми можемо умовно поділити витинанкарів на дві групи. Перші — це переважно майстри старшого покоління, які ознайомились з мистецтвом паперового декору безпосередньо ще в дитячому віці, в побуті, або ж митці, яким були добре відомі зразки традиційної української витинанки, що яскраво відображається на їх ранніх роботах. Надалі, в контексті творчості кожного окремого художника, у витинанці відбуваються досить швидкі еволюційні зміни. Проте вони рідко виходять за межі основних художніх особливостей цього виду мистецтва, як, наприклад, лаконізм, площинність, чіткість силуетів та національні ознаки. «У фольклору вчуся виражати духовну суть мінімумом художніх засобів», — казала литовська витинальниця Й. Даніляускас [2, с. 18].

Іншу специфіку мають твори, виконані наступним поколінням витинанкарів, котрі побіжно знайомі з народними традиціями витинання. Підґрунтям для їх діяльності стали вже пластично й стилістично трансформовані витинанки попередників чи зразки китайських паперових прикрас. Істотний вплив на їхню манеру виконання мають також інші види мистецтва: силует, колаж, аплікація, гравюра. Це, передусім, характерно для молодих художників, що розпочали свою творчу діяльність у ХХІ столітті.

Слід відзначити ще таку властивість витинанок, яка позначилась на їх пластичних якостях і яку прийнято називати «відчуттям матеріалу» — риса, притаманна багатьом творам народного декоративно-прикладного мистецтва. Папір, хоч і не надто тривкий матеріал, але зручний для художньої обробки, має широкий спектр засобів виразності. На кожній народній витинанці не важко помітити характерний для руху ножиць вигин лінії чи відповідну до особливостей ріжучого засобу форму прорізів. Витинаючи з щільного аркуша, народний майстер, з огляду на якість паперу, знаходив технічно доцільний баланс між розміром елементів і товщиною і довжиною з'єднань між ними, розміщенням та чергуванням деталей. Створена відносно міцна структура, яка при максимальній ажурності повинна була зберігати свою форму, навіть тоді, коли не була приклеєною по всій

Юлія Дунаєва. Виноград. Тонований папір, вищипування, 49 x 70, м. Дніпропетровськ, 2008, колекція О. Тихонюк

Олена Шуміліна. Ангел (фрагмент). Папір, вирізування, калька, 61 x 51, м. Харків, 2005, власність автора

своїй площині до фону. Таке оптимальне співвідношення декору та будови можна порівняти з мистецтвом архітектури. Таким чином, створювалися композиційна рівновага й характерна для техніки витинанки художня пластика. Нині у напрямку свідомого акцентування особливостей матеріалу працюють Сергій Алєв, Юлія Дунаєва, Сергій Танадайчук, Олексій Альошкін. Програмним стало збереження унікальних мистецьких рис витинанки для Василя Корчиського. Як збереження художньої суті витинанки трактує у своїх творах внутрішню рівновагу композиції Леоніла Стебловська.

Дедалі активніше художники витинають у спосіб, при якому використовується весь пластичний потенціал паперу, подекуди доходячи до межі можливостей матеріалу, вирішуючи надтонкі елементи, прита-

Олена Турянська. Без назви. Папір, витинання, калька, 110 x 140, м. Львів, 2007, власність автора

манні іншим технікам форми деталей та ліній. Це формує нове бачення роботи з папером та своєрідний напрям, що балансує між декоративним мистецтвом і графікою. Найяскравіше таку тенденцію можемо спостерігати у творчості Олени Турянської, Миколи Теліженка, Олени Шумиліної та Олени Зяткіної.

Важливим є такий етап у виконанні витинанок, як попереднє ескізування. Лише окремі митці беруться за витинання без нанесення малюнка, як, наприклад, С. Алієв, О. Негода-Бучковська чи Л. Тептяєва. При цьому відбувається своєрідний діалог художника з матеріалом, а художня форма виникає у процесі роботи над твором, залежно від особливостей паперу. За висловом російської дослідниці Надії Полуніної, «...це як натхнення. Як графічний експромт. У ньому (витятому зображенні. — О. Т.) зосереджена енергія миттєвого та безпомилкового досягнення форми» [7]. Така імпровізація, притаманна небагатьом видам мистецтва, підкреслює своєрідність витинанки як техніки. Переважно при роботі над симетричними творами художники накидають великі маси (А. Пушкарьов, О. Турянська, В. Корчинський), а дрібні деталі вирізають вільно, від руки. У цьому випадку, зберігаючи загальний композиційний задум, витинанка набуває невимушеності та пластичності ліній. Інколи, особливо якщо це стосується асиметричних або складних жанрових композицій, виконується детальний попередній малюнок, який потім переноситься на папір для витинання. Такий метод наближає витинанку до станкової графіки.

Професійна підготовка митців, які працюють у техніці витинанки, спричинила й до стилістичних видозмін: стилізація об'єктів більше наближена до ре-

алій фізичного світу, а на характер зображення людей вливає знання основ пластичної анатомії.

Пластичні якості ажурних паперових прикрас залежать від засобів витинання. У витинанці кінця ХХ — початку ХХІ ст., як і в інших видах декоративного мистецтва, можна спостерігати експерименти з технікою. Майстри дедалі глибше досягають безмежні можливості матеріалів декоративного мистецтва, основи їх пластичної і просторової організації [1, с. 228].

У своїй основі техніка виготовлення витинанок не зазнала суттєвих змін з моменту її виникнення [3, с. 80], адже сучасні художники створюють паперові візерунки за допомогою ножиць (витинання), ножа (вирізування) та, рідше, відриваючи шматочки паперу пальцями (відщипування). Але на сьогодні ми можемо констатувати якісні зміни стосовно використуваних інструментів. Досвідчені витинанкарі з великою пильністю добирають собі ріжучі засоби за формою та розміром, відповідно до їх творчої манери. Це дає змогу митцям розширити пластичні можливості паперу, створюючи філігранні зображення.

Наприклад, великим арсеналом спеціально підібраних інструментів користується Олена Турянська. Деякі різновиди ножів (лез) художниця замовляє за кордоном, а тому має можливість втілити свої ідеї у витинанках досить великих за розміром (до 200 см за більшою стороною), з великою кількістю дрібних і складних за формою елементів. Більше того, через незручність транспортування таких творів, які не наклеєні на фонову основу, майстриня швидко вирізає нову витинанку на місці експонування.

Досконало володіючи технікою вирізування, художник Микола Теліженко досягає наближення пластики витинанки до станкової графіки. Тенденцію до виконання «ускладнених великомасштабних композицій» за допомогою ножа, починаючи з 60-х років ХХ ст., зауважив М. Станкевич [3, с. 80]. Використовуючи ножиці з тонкими, гостро заточеними кінчиками, творять витончені витинанки Ольга Шинкаренко, Ірина Кузьменко та ін. Майстриням близька стилістика декоративного розпису (зокрема петриківського), а обраний інструментарій дає їм змогу досягти неабиякої пластичності та витонченості ліній. Ножиці в руках витинальниць перетворюються на універсальний художній інструмент, здатний відтворити плавний порух пензля, характерні тонкі штрихи петриківського розпису,

промоделювати найдрібніші деталі, якими насичені композиції [4, с. 104].

Прикметно, що використання пробійників, як це інколи траплялося при додатковому декоруванні настінних прикрас, зокрема фіранок [3, с. 27], не набуло в наші дні популярності. У творчості сучасних майстрів вони носять поодинокий характер і, як правило, для надання ускладненої фактури, а не для утворення окремих елементів. У більшості випадків це ніяк не пов'язано з наслідуванням традиції, а свідчить про вплив інших видів мистецтва, зокрема художньої обробки шкіри (Л. Тептяєва) чи різьби по дереву (Д. Власійчук). Рясні отвори круглої форми перейшли у витинанки Ніни Денисової від кольорових цяток, притаманних її живописним творам. Художниця була щиро здивована, дізнавшись про аналогічну практику в традиційній народній витинанці¹.

Нові можливості формотворення надає розширений вибір сортів паперу. Хоча прихильники чорного силуету у витинанці понині віддають перевагу витинанню з «дефіцитних» нині конвертів для фотопаперу, внутрішній бік яких має глибокий і разом з тим м'який чорний тон, більшість витинанкарів використовують весь широкий діапазон паперової продукції, якість та кольорові варіації якої особливо урізноманітнилися на початку ХХІ століття.

Висновки. У ХХ столітті функціональні зміни у розвитку витинанки призвели до еволюції пластичних рішень, композиції, стилістики, художньої виразності. Внаслідок експозиційного побутування витинанка набула таких якостей: посилення змістового навантаження; ускладнення композиції; збільшення формату; розширення технологічних прийомів; філігранність виконання. Водночас увиразнилась тенденція до зникнення (за окремими винятками) ажурного експонування та комплексного сприйняття окремих творів.

На стилістичні особливості витинанки вливають деякі джерела творчої інспірації витинанкарів: традиційні хатні прикраси, китайське мистецтво вирізування з паперу, силует, графіка тощо. Пластична мова творів залежить від точності попереднього ескізування чи його відсутність взагалі. У зв'язку з цим окреслюється три способи витинання. Перший — від руки, притаманний орнаментальним за-

¹ Запис розмови з Н. Денисовою, 15 грудня 2008. — Приватний архів автора.

Людмила Мазур, Ознака. Папір, витинання, аплікація, 71 x 55,5, м. Хмельницький, 1995, ХОХМ Р-101

мкнутим композиціям, одинарним симетричним витинанкам. Другий — нанесення основних мас. Третій — детальне промальовування майбутньої композиції, яке використовується авторами для складних багатофігурних витинанок, формотворення елементів, у яких поєднання потребує точності.

Професійні ознаки виявляються у витинанці через оперування знаннями з основ композиції, пластичної анатомії та рисунка (як наслідок — чіткі силові лінії, точність малюнка, збереження біологічних ознак зображення), осмислене використання композиційних прийомів для розкриття конкретного образу чи теми, удосконалення способів виконання шляхом використання спеціалізованих інструментів і матеріалів.

1. Кара-Васильєва Т. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках «великого стилю» / Т. Кара-Васильєва, З. Чегусова. — К. : Либідь, 2005. — 280 с. : іл.
2. Петрова О.М. Мистецтвознавчі рефлексії. Історія, теорія та критика образотворчого мистецтва 70-х років ХХ століття — початку ХХІ століття: збірка статей / О.М. Петрова. — К. : КМ Академія, 2004. — 400 с.
3. Станкевич М.Є. Українські витинанки / М.Є. Станкевич. — К. : Наукова думка, 1986.
4. Тихонюк О.В. Паперове мереживо українських художників / О.В. Тихонюк // Образотворче мистецтво. — 2009. — № 3. — С. 104—105.

5. Тищенко О.Р. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XIII—XVIII ст.) / О.Р. Тищенко. — К. : Либідь, 1992.
6. Blachowski A. Polska wycinanka ludowa / A. Blachowski. — Torun, 1986.
7. Полуніна Н. Приятнейшая тень / Н. Полуніна, А. Фролов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://siluet.org.ru/>.

Olena Tykhoniyuk

ON ARTISTIC PECULIARITIES
OF PAPER-CUTS BY UKRAINIAN
PROFESSIONAL CRAFTSMEN

In the article have been presented some functional, stylistic and technical features of Ukrainian paper-cuts produced by professional craftsmen. Analytic studies in plastical transformations of paper-cut works has pointed diplomaed artists concerned

with this kind of creative activities. Signs of «professional paper-cut» have been determined.

Keywords: paper-cut, artistic features, function, stilistika, technique, professional artists.

Olena Tykhoniyuk

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ
ВЫРЕЗАНОК УКРАИНСКИХ
ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ МАСТЕРОВ

В статье отражены функциональные, стилистические и технические особенности украинских вырезанок, выполненных профессиональными мастерами. Проведен анализ пластичных трансформаций такого рода произведений, исполненных дипломированными художниками. Определены признаки «профессиональной вырезанки».

Ключевые слова: вырезанка, художественные особенности, функция, стилистика, техника.